

O'ZBEK XALQIDA PARALINGVISTIK VOSITALARNI QO'LLANILISHI

Murodjonova Latofat Farhodjon qizi

FarDu, ingliz tili kafedrası magistranti

Tojiboyev Isakjon Madolimovich

FarDU o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek va ingliz xalqlarida ishlatiladigan paralingvistik vositalarning o'рни, vazifasi va ta'lim sohasidagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi.*

Annotation: *This article discusses the role, function and importance of paralinguistic tools used in Uzbek and English peoples in the field of education.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются роль, функции и значение паралингвистических средств, используемых узбекским и английским народами в сфере образования.*

Kalit so'zlar: *paralingvistika, imo-ishora, fonetika, tovush, mimika, emotsiya, muloqot.*

Kirish

Bugungi kunda garchi ba'zi monografiya va maqolalarda biz turli xalqlarning tuvush ya'ni fonetik va kinetik vositalarini taqqoslash holatlarini uchratamiz, lekin ular to'g'ri tizimga solinmagan. Paralingvistik vositalar, birinchi navbatda, kinetik (imo-ishoralar, mimikalar) va fonetik (turli tovushlar, ovoz sifati, emotsional ifodalalar va boshqalar; shuningdek, grafik), harflarning bajarilishi turi, tinish belgilari va belgilarga bo'linadi. Paralingvistikadagi dastlabki o'rganilgan tadqiqotlar faqat og'zaki muloqotning noverbal belgilari hisoblangan tovush imo-ishoralari yoki fonetik vositalarini o'rganishga bag'ishlangan. Keyingi tadqiqotlar natijasi o'laroq, tilshunoslikda paralingvistikaning yana bir yangi bo'limi kinesika paydo bo'ldi. Paralingvistik birliklar har bir fuqarolik jamiyatida tabiiy darajada suhbatni kuzatish va to'ldirish uchun ikkinchi darajali vosita sifatida qabul qilingan. Paralingvistika imo-ishora belgilari, intonatsiyalar va tana tilini o'rganish bo'lib, ular og'zaki suhbat bilan birga fikr, ma'lumot va maqsadlarni ifodalashda faol ishtirok etadilar.

Adabiyotlar tahlili

Paralingvistika nutqiy muloqotning so'zlarni o'z ichiga olmaydigan tomonlarini o'rganadi. Bu odamlar aytgan so'zlarga urg'u yoki ma'no soyasini qo'shishi mumkin [1]. Ba'zi ta'riflar buni so'zlar ishtiroki bo'lmaydigan og'zaki muloqot bilan cheklaydi. Tana tili, imo-ishoralar, yuz ifodalari, ohang va ovoz balandligi paralingvistik xususiyatlarni ifodalovchi misollardir. Ta'lim sohasida ham tilning paralingvistik xususiyatlari juda muhim, chunki ular xabarning ma'nosini butunlay o'zgartirishi mumkin [2]. Ovozning ohangi va balandligi odatda barcha til darajalarida ko'rib chiqiladi, ammo paralingvistikani to'liqroq ko'rib chiqish odatda juda ilg'or izlanishlarni talab etadi. Paralingvistik birliklar, kontekst va vaziyatga qarab, nutqni ma'lum bir formatga yetkazish vazifasini bajaradi, ya'ni uni soddalashtirish yoki ma'ruzachining maqsadini aniqlashtirishi mumkin. Ba'zan ma'noni aniqlashtirish yoki maqsadni ifodalashda aytilmasligi kerak bo'lgan "qo'shimcha til birliklari" paydo bo'ladi va bu bir xil til birliklari qoldirilsa, odatda bir xil ma'no va ma'noni anglatuvchi qo'shimcha lingvistik birliklarga ehtiyoj paydo bo'ladi va shuning natijasida paralingvistik vositalarga ehtiyoj yanada ortadi [3].

Paralingvistik atamasi 1940-yilda amerikalik tilshunos A.J. Hill tomonidan fanga kiritilgan. Paralingvistikani o'rganish sohasi sifatida biz og'zaki bo'lmagan aloqa vositasini olishimiz mumkin. Fonetik birliklar, yuz ifodalari, imo-ishoralar, qo'l imo-ishoralari va boshqalar muloqotni osonlashtirish uchun bevosita qo'llaniladigan vositalar shular jumlasidandir [4]. Paralingvistika sohasi aloqa vositalarining tinglovchiga va muloqot jarayoniga ta'sirini, ularning muloqotdagi ahamiyatini o'rganadi. Muloqotda pauza va intonatsiya ham muhim ahamiyatga ega. Neyropsixolog va neyrolingvist A.R. Luriyaning ta'kidlashicha [5], "insoniyat davrida aloqa jarayoni tovushlarsiz sodir bo'lgan. Birinchi muloqot faol ish jarayonida paydo bo'lgan, bunda muloqot xuddi shu faoliyat bilan bog'liq imo-ishoralar natijasi bo'lgan va uni faqat shu faoliyat jarayoni ishtirokchilari tushungan deb o'ylash mumkin. Bu muloqot muayyan mavzu yoki jarayonga tegishli edi [6].

Muhokama va natijalar

Noverbal aloqa tizimi (ya'ni so'zlari ishtirokisiz amalga oshiriladigan muloqot) aloqa jarayonida muhim rol o'ynaydi [7]. Ular nutqni to'ldiradi, uning o'rnini bosadi, muloqot jarayonida ishtirokchilarning hissiy holatini aks ettiradi. Noverbal aloqa vositalariga yuz ifodalari, ovoz ohangi, pauza, poza (pozitsiya), ko'z yoshlari, kulish va boshqalar kiradi [8]. Bu kabi og'zaki nutq vositalari so'zni to'ldiradi, kuchaytiradi va ba'zan esa ularni o'rnini ham bosadi. Og'zaki bo'lmagan muloqot turli yosh guruhlarida farq qiladi. Masalan, bolalar ko'pincha yig'lashni kattalarga ta'sir qilish, ularning xohish-istaklari va kayfiyatlarini yetkazish vositasi sifatida ishlatadilar [9].

B.F.Lomov tomonidan taklif qilingan tasnifga ko'ra, aloqaning funksiyalari har xil, masalan, axborot kommunikativ funksiyasi [10]. Muloqotning axborot-kommunikativ funksiyasi axborot almashinuvini ta'minlashdan iborat. Axborot almashinuvi turli belgilar, tizimlar orqali amalga oshiriladi. Odatda og'zaki (nutq belgilar tizimi sifatida ishlatiladi) va og'zaki bo'lmagan (og'zaki bo'lmagan belgilar tizimi qo'llaniladi) aloqa farqlanadi [11].

Og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarining axborotni og'zaki muloqot mazmuni va maqsadiga muvofiqligi xulq-atvor madaniyatining bir turi hisoblanadi [12]. Og'zaki bo'lmagan muloqotni amalga oshirish uchun turli yosh guruhlarida turli xil vositalar tanlanadi [13]. Og'zaki bo'lmagan muloqotda qo'llaniladigan vositalarning og'zaki muloqot maqsadlari va mazmuniga muvofiqligi muloqot madaniyatining ajralmas qismidir. Bunday izchillik pedagog uchun juda muhimdir, chunki og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalari kasbiy faoliyat qurollari hisoblanadi [14]. Muloqot jarayonida lingvistik darajadagi boshqa interferentsiyalar bilan bir qatorda, paralingvistik interferensiyaning yana ikkita turini aniqlash mumkin: 1) parafonetik interferensiya, chet tilini o'rganish jarayonida ona tilining fonetik til ko'nikmalari uzatiladi; 2) parakinetik interferensiya, o'z imo-ishoralari, yuz ifodalari va tana harakatlari begona muhitga o'tkazilganda. Paralingvistik odatda og'zaki xabarni yetkazib berishni to'ldirish uchun ishlatiladi [15].

Paralingvistika predmeti hozirda ancha shakllanib bormoqda; shuning uchun uni boshqa turdosh fanlar predmetlari bilan aniq va qat'iy bog'lash qiyin. O'rganilayotgan soha haqida turli xil yondashuvlar mavjud [16]:

- tor ma'noda tovushli gap bilan birga keladigan tovush hodisalarini o'z ichiga oladi;
- kengroq ma'noda, odamlarning og'zaki muloqotining barcha turlari (shart bo'lmagan) hamrohliklari;

- nihoyat, eng keng yondashuv bilan (til substansiya ta'rifi bilan bog'liq bo'lmaganda) odatda lingvistik faoliyat bilan birga keladigan barcha turdagi hodisalarni - tovush, grafik, kinetik va boshqalarni qamrab oladi [17].

Paralingvistika shuningdek, yozish xususiyatlarini, yozuvchining grafik mahoratini, uning jismoniy va ruhiy holatini tekshirishni o'z ichiga oladi. Paralingvistik hodisalar muloqotning qo'shimcha mahsuloti bo'lib, lingvistik bayonotlarning o'zidan farqli o'laroq, odatda so'zlovchi tomonidan ongli ravishda tuzilmaydi, lekin ular muloqot ishtirokchilari tomonidan idrok etiladi va sharhlanadi. Majburiy va ixtiyoriy paralingvistik hodisalar ajralib turadi: birinchisiga ovozning rang-barangligi, nutq tezligi, yozish uslubi va boshqalar kirsam, ikkinchisiga yo'tal, yig'lash, urmoq kabi tovushlar, shuningdek nutqning imo-ishora hamrohligi kiradi [18].

Xulosa

Paralingvistikaning ta'lim sohasidagi o'rni haqida gapiradigan bo'lsak, paralingvistik metodlar chet tilini o'qitishning ajralmas qismi hisoblanadi. Parafonetik vositalar talaffuzni o'rgatish jarayoniga kiradi, parakinesik vositalar esa madaniyatlararo va noverbal muloqotda o'rganilishi kerak [19]. Chet tillarni o'qitishda kommunikativ yo'nalish mintaqaviy yondashuvdan foydalangan holda, paralingvistik vositalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan o'rganilayotgan til xalqining madaniyati, psixologiyasi, odob-axloqi elementlarini hisobga oladi. Ritmik imo-ishora nutq ritmining ko'rinishi va shuning uchun bunday imo-ishora yordamida iboraning ritmik tashkil etilishini tushuntirish mumkin. Chet tillari bo'yicha ko'plab darsliklarda paralingvistik vositalarning izohi yo'q. Ushbu vositalarni bilmaslik muloqot, muzokaralar, rasmiy uchrashuvlar va boshqalar jarayonida noqulayliklar, istalmagan natijalarga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaraganda, paralingvistik vositalarni o'rganish nafaqat nazariy, balki uslubiy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mamajanova, M. (2021). MODEL CONCEPT MODELING IN LINGUISTICS TYPES OF LINGUISTIC MODELS. Экономика и социум, (1-1), 160-163.
2. Hoshimova, N. A. (2020). Ingliz va o'zbek tillarining funktsional uslublari. Молодой ученый, (19), 584-585.
3. Mirzayevna, M. (2021). Innovative technologies in foreign language teaching methodology. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(12), 465-467.
4. Xoshimova, N. (2019). External factors of associations' individuality. Scientific journal of the Fergana State University, 2(2), 134-136.
5. Makhmudovna, K. G. (2022). Creative Strategies to Improve Vocabulary Teaching. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(10), 259-261.
6. Isaqjon, T. (2022). Strategies and techniques for improving EFL learners' reading skills. Involta Scientific Journal, 1(11), 94-99.
7. Gafurova, N. I. (2021). Structural-semantic classification of construction terms in English and Uzbek languages. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(5), 571-575.

8. Nozima, G. (2021). *Замонавий тилшуносликда термин тушунчаси ва кўп компонентлик терминларнинг таҳлили. Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(6).*
9. Gafurova, N. (2020). *Ҳозирги замон тилшунослигида “Термин” ва унга турлича ёндашувлар. Журнал иностранных языков и лингвистики, 1(1), 58-62.*
10. Khasanovna, G. D. **LEXICAL SEMANTIC ANALYSIS “EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS” IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES.**
11. Oxunov, A. O. O. (2021). **INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA UNDOV SO'ZLAR (INTERJECTION) NING IFODALANISHI.** *Academic research in educational sciences, 2(12), 401-406.*
12. Mirzaaliyev, I., & Oxunov, A. (2021). **EKVIVALENTSIZ LEKSIKANING O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA IFODALANISHI.** *Academic research in educational sciences, 2(6), 209-212.*
13. Qizi, O. S. Z., & OGI, A. M. B. **The Influence of Multilingualism in Learning a New Language.**
14. Kochkorova, Z. A. Q. (2021). **Translation aspects of the verbalizers of the concept of " wedding".** *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(9), 989-994.*
15. Kuchkarova, Z. (2021). **COMPARATIVE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS VERBALIZING THE CONCEPT OF" WEDDING" IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES.** *Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(2).*
16. Qizi, I. G. X. (2022). **Using phraseological units in theolinguistics.**
17. Gulyora, I. (2022). **Stylistic Use of Phraseological Units in the Olinguistics.** *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 2(6), 276-278.*
18. Abdumutaljonovna, P. S. (2022). **Main Characteristics of Advertising Discourse in Modern Linguistics.** *Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 9, 173-176.*
19. Абдухалимова, С. (2022). **THE CONCEPT AND CONTENT OF INTERCULTURAL DISCOURSE. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 5(4).**